

BARBARA PIERŚCIONEK*

HISTORICAL MAN-MADE PARK LANDSCAPES IN WROCLAW

ZABYTKOWE ZAŁOŻENIA PARKOWE WROCLAWIA

Abstract

There are approximately 44 parks in Wrocław, which are an essential component of the city's green areas. During World War II, historical man-made park landscapes and gardens were partially destroyed. But the main reason for their later degradation was reconstruction incompatible with the original ideas and a degree of negligence in maintenance during the post-war years. In this paper, some historical man-made parks covered by historic preservation are presented. These parks are becoming more and more important in creating a more unified landscape for modern Wrocław.

Keywords: public space, landscape, urban parks, historic park, Wrocław

Streszczenie

Wrocławskie parki, których obecnie jest około 44, stanowią istotny składnik zieleni miejskiej. Podczas II wojny światowej zabytkowe założenia parkowe i ogrodowe, podobnie jak zabudowa miejska, uległy częściowemu zniszczeniu. Jednak główną przyczyną ich późniejszej degradacji była rekonstrukcja wbrew pierwotnym koncepcjom i wiele zaniedbań w prawidłowym utrzymaniu parków w latach powojennych. W artykule przedstawiono założenia parkowe objęte ochroną konserwatorską, odgrywające coraz większą rolę w kształtowaniu krajobrazu współczesnego Wrocławia.

Słowa kluczowe: przestrzeń publiczna, krajobraz, parki miejskie, park zabytkowy, Wrocław

* PhD Eng. Arch. Barbara PierścioneK, Department of Civil Engineering and Architecture, Faculty of Civil Engineering, Opole University of Technology.

1. INTRODUCTION

Using tangibles such as plants, trees and particularly shrubs, man has developed public urban greenery in a manner that is strongly correlated with architecture and garden art. Town-planning changes that have taken place over the course of history have largely influenced the green areas incorporated into the urban landscape. Currently, parks, promenades and avenues constitute a significant part of Wrocław's natural resources, which also include forests and various cultivated greenery. Protected areas occupy 12.5% of the urban space in the city, i.e. 4178.40 ha in total area. As of 2013, there are 8 city parks subject to conservation policy: Szczytnicki Park, Brochowski Park, Leśnicki Park, Grabiszyński Park, South Park, Juliusz Słowacki Park, Old-Town Promenade, and a hill called *Mała Sobótka* ("Górka Skarbowców" City Park). These parks occupy 201.04 ha¹ in total area.

2. TRANSFORMATION OF PUBLIC GREEN AREAS IN WROCLAW

Between the 16th and 18th centuries there were an increasing number of designs of gardens aimed at entertainment in the bosom of nature, which combined geometric elements of parterres, fountains, and sometimes orangeries, and were often embellished with landscape architecture such as porches and sculptures corresponding to the architecture of the palaces and townhouses². Garden compositions were usually located adjacent to aristocratic mansions (royal and ducal) as well as church and monastery estates. It bears noting that ornamental gardens were in the private domain until the beginning of 19th century. Their owners were usually affiliated with social elites, so the common people had very limited access to this kind of design. Therefore, small gardens created within city walls as well as in the suburbs gained in importance. Few people could afford to possess ornamental gardens because they were a huge investment. This was the reason why small gardens in the backyards of middle-class townhouses were usually usable³.

Making private gardens accessible to a wider circle of fellow residents was the first step towards creating city parks and gardens. The number of private gardens accessible by all social groups for entertainment purposes was gradually growing. Those gardens followed the pattern of English *pleasure gardens*, where people mostly enjoyed themselves dancing and bowling. At the end of the 18th century, Duke Friedrich Ludwig von Hohenlobe-Ingelfingen opened a part of his garden, along with the park in Szczytniki, to be visited and enjoyed by the residents of Wrocław⁴. Similar activities were undertaken with regard to parks in Maślice and Leśnica, where flower gardens were opened to visitors⁵. Wrocław residents' growing awareness of the necessity to

¹ Environmental Protection Programme for City of Wrocław for years 2012-2015, 132, 144, 174, www.bip.um.wroc.pl (access: 5.10.2013).

² The Maltzan's garden, created at the beginning of 18th century in Łaciarska Street (Altbüsserstrasse) and the Oppersdorff's garden which replaced Scholtz's, or the Baroque garden situated at the back of the Royal Palace (the former Spätgen Palace) may serve as examples here.

³ I. Bińkowska, *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Wrocław 2011, 81.

⁴ Breslauerischer Erzähler, 1809, 1174.

⁵ K.Ch. Nencke, *Eine Wegweiser für Fremde und Einheimische*, Breslau 1808, 410-411.

improve the quality and appearance of promenades, streets and squares strongly contributed to the development of urban garden art at the turn of the 19th century. This, indeed, was due to ongoing changes in other European centres, as well as a critical approach to functional and sanitary conditions in the city. These Enlightenment-related tendencies to follow practical, hygienic and aesthetic considerations led to the publication of Prussian regulations in the second quarter of 18th century which imposed an obligation to plant trees along suburban roadways leading to Wrocław. From 1742 onwards, this obligation was partly fulfilled, as some tree lanes were planted along the external bank of the moat. The regulations governed the roads to be afforested and recommended tree species (lindens, willows, oaks, beeches, elms and fruit trees). Consequently, the undertaking encompassed the roadways in the suburbs of Odrzańskie, Świdnickie and Oławskie and the roadway to Szczytniki⁶.

Before the end of 18th century, public places in Wrocław were not complemented with greenery, and the biggest city squares: the Market Square, Solny Square (Salt Square) or Nowy Targ Square (New Market Square) were deprived of greenery mainly because of the economic functions they served at that time. Only in a document dating back to 1810 was it observed that there was a need to plant trees around public buildings, river banks and the dike. Urban space planning which disregarded representatives of the nobility emerged at the beginning of 19th century.

Old-Town Promenade

A breakthrough to the extent of urban planning, reflecting the manner in which greenery was set within the urban fabric, entailed partial demolition of modern fortifications in the period from 1807 to 1813. The space thus obtained made it possible to devise the first plan of arranged greenery available to all residents. It was an idea aiming to transform a fortress into an open city. Although the creation of the promenade stirred some emotions, it was for the first time that development of green areas was treated on equal terms with squares, streets and other kinds of urban space. The need for walking spaces was perceived much earlier, which may be testified to by the promenade in Świdnickie Suburbs designed in 1756 by Alexander Neuwert⁷.

Architect Johann Friedrich Knorr⁸ was a forerunner of designs for the promenade and several other less extensive walkways. Concurrently with the plan of the promenade, he presented a design of a public park called Lasek (*Wäldcheim*), situated in the southern part of the Odrzańskie Suburbs, jointly with Johann Wolfgang Moriz-Eichborn. Laid out in 1813 and opened three years later, Lasek was the first square to follow the English style⁹.

Nowadays, the Old-Town Promenade encircles the Old Town from the west, south and east, whereas in the north the Odra River completes this circular lay-out. The Promenade constitutes the green strip running along the town moat, down from the General Władysław Sikorski Bridge up to the Muzealna footbridge and further along the Odra River down to Piaskowy Bridge. Tree-lined walking avenues account for the primary form of greenery arrangement.

⁶ I. Bińkowska, *Natura i miasto...*, 84-85.

⁷ The design laid out two avenues parallel to the walls of the fortifications and five roadways radiating into the suburbs, out of which each one was lined with three or four double rows of trees on both sides.

⁸ I. Bińkowska, *Natura i miasto...*, 18.

⁹ I. Bińkowska, *Promenada wrocławska. Geneza powstania i pierwsze lata istnienia*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, Vol. 15, 1991, 107-108.

Juliusz Slowacki Park

The Juliusz Slowacki Park is located in the very city centre, and is an extension of the promenade towards the north-east. It was created around the outskirts of the former New Town, in the place where the town fortifications used to be. The park areas towards the east of the former Bernardine monastery were the first to be arranged. This area, along with the existing Polish Square (plac Polski) had already been planted with trees. Today's Polish Hill (Wzgórze Polskie), that is, the remnant of the former Ceglarski Bastion, was greened and turned into a place of leisure. Only later were the trees planted in the eastern part of the Juliusz Slowacki Park, which at that time was situated on the other side of the moat. The moat connected the rivers Oława and Odra. It was buried after 1878, and in 1884 a new mouth of the river Oława was cut through. Since then, it has flowed into the Odra River in front of the Grunwaldzki Bridge.

Nowadays, the park adjoins the Museum of Architecture (the former Bernardine monastery), the Raławice Panorama Museum and the National Museum. Undoubtedly, the Gulf of Gondola (Zatoka Gondoli) is one of the attractions. It has been successfully reused for several years now. In this small park there are several interesting species of trees and shrubs, e.g. Japanese catalpas, ginkgo trees, platanus trees, and shrubby yews. Several special tree specimens having been declared Monuments of Nature, namely the London plane trees, which rarely grow in large clusters.

Szczytnicki Park

This park dates back to 1259 when Henry III sold a village called Szczytniki to his mint Henry Stup. In 1318, the lands altogether with the village and the forest were acquired by the town authorities, while in the years 1720-1740 some part was resold to private owners. At that time private gardens were also created in this area, which later laid the grounds for today's park. In the 18th century some gardens were made public for the townsfolk, as has already been mentioned. In 1783, Duke F.L. Hohenlohe-Ingelfingen bought Szczytniki Village for the purpose of establishing a private residence. The garden adjoining it was opened in August 1789 and, since it was not enclosed, became a commonly accessible place. Its auxiliary facilities comprised several dozen smaller buildings, monuments and other park amenities. After the siege of the town by French troops and the demolition of the premises in 1815, the town authorities bought plots of the Duke's garden and combined them with the municipal land with the intention to create a town park.

In 1861 Joseph Peter Lenné (the Chief Royal Gardener in Berlin) developed a design arranging the former ducal gardens. Work in the park started in the autumn of 1865. It was superintended by Julius Lösener, and Gustaw Heinze was appointed the chief gardener. From 1865 to 1945 the area of the park expanded from 40 to 100 ha, which makes it the largest park in Wrocław nowadays.

Commencement of site development procedures involved clearing up the former ducal gardens. Plants were cut out or replanted and the park area changed because new plots and parcels were constantly being annexed. Avenues and leisure sites were created and, as time went on, a school botanical garden was finally established. For years, the park served educational, sports, representative, profit-oriented and, above all, leisure purposes. Park designers made an effort to endow it with an individual profile and high artistic quality, both in terms of plants and the amenities situated

on its premises. It is a kind of landscape park with great advantages in terms of its composition and dendrology (approximately 400 species of trees and shrubs grow there). Although as a result of the siege of the town by Napoleon's army in 1806 the park was demolished, all the damage was remedied and as soon as 1833 the first sports horse race in Wrocław was held there. Horse races were organised on the grounds adjoining the existing Centennial Hall (Hala Stulecia) until 1907.

In the park there also is a Japanese Garden (Ogród Japoński), created in 1909-1912 on the occasion of the Centennial Exhibition in 1913 and upon the initiative of Fritz von Hochberg. It was designed by the Japanese gardener Mankichi Arai. In January 1913, on grounds earmarked for a future garden, stones from Sobótka were installed and, a month later, an irrigation system and paths were built. In March 1913, a bamboo pergola and arbours were erected. Construction was begun on bridges, the pavilion of the tea-house, and the main entrance. Once the Centennial Exhibition was over, the garden was closed down and only the paths, the pond and some plants remained. Most of the detailing that accounted for the Japanese profile of the garden was also removed. Only in 1999, within the framework of international cooperation, did the Japanese government delegate two experts to Wrocław – Hitoshi Tomita and Ikuo Taniguchi – and the outcome of their work is discernible to this day. The park flora was enhanced by 31 species from East Asia and Japan and 15 species of trees and shrubs which naturally grow only in Japan. Some of them comprise a remnant of the original layout of the garden, e.g. the Pagoda tree growing beside Kabuka's gate. There are also ginkgo, Katsura, Osage orange, golden larch, and Japanese vine or Hornbeam maples, which rarely grow in Poland. Besides these there are oaks over a century old, beeches, plane trees, common hornbeams, red-horse chestnuts, Western red cedars and Sawara Cypressess.

Nowadays, the park is integrated with the Szczytnicki Nature and Landscape Complex spreading over 1131.0 ha in area. It also encompasses two islands called "Great Island" (Wielka Wyspa) situated on the Odra River between the Old Odra and its Flood Tunnel (Kanał Powodziowy), and Opatowicka Island (Wyspa Opatowicka)¹⁰. The strategic objective of this undertaking was to protect precious artefacts of nature – Szczytnicki Park and the Japanese Garden – as well as culturally significant facilities found in the urban space, such as the Zoological Garden, the Centennial Hall and the Sępolna Estate and its related residential district including the garden.

South Park

South Park exemplifies 19th-century garden art. Unlike other parks in Wrocław, it was all designed within the framework of urban development planning. In 1890, Julius Schottländer, who owned parts of the Borek and Partynice Districts, gave a piece of his land to the city authorities in return for connecting Borek to the city's gas transmission system, sewage disposal system, and water-pipe network. On these lands, in the years 1892-1987, Hugo Richter, the director of city gardening, and botanist Ferdinand Cohn jointly established a landscape-like park with glades and a big pond. In an area of 25 ha, amongst avenues surrounding the pond, lime trees, oaks, hornbeams, chestnut trees, beeches, thujas and yews were planted. Today, American tulip trees, bald cypresses and shagbark hickory trees also grow there. The park's conceptual framework followed the pattern of the typical nineteenth-century folk park called the Volksgarten Garden in Cologne, Germany. The restaurant funded by a brewer

¹⁰ *Environmental Protection...*, 142.

named Georg Hasse attracted strollers. Unfortunately, the building no longer exists. It is known only thanks to iconographic resources, including archive photographs. At the beginning of the 20th century, Landsberg's Terrace, the Schöttlander Pavilion and a gardener's hut were also erected. On Bender's Hill, scenic little bridges and an arbour sprang up. Most of these were destroyed after 1945. South Park attracts mainly with its numerous avenues and abundance of flora: neat flower parterres and a perennial garden. It is the second largest park in Wrocław. In 1995 it was listed on the register of historic places as South Park I under the entry number A/1490/549/Wm, and a year later – as South Park II under the entry number A/1489/556/Wm¹¹.

Grabiszyński Park and Mała Sobótka Hill

These two parks, listed on the register of historic places, will only be touched upon briefly. Grabiszyński Park was set up due to certain urban transformations on the site of the former German cemetery. It consists of two parts: the northern part and southern part situated by the River Ślęza. They are both linked by a walking avenue and a tree-covered lane. The southern part combines with the green belt running along the Grabiszynka brook and Ślusarska Street down to Mała Sobótka Hill. The Ślęza and Grabiszynka Rivers, as well as the neatly maintained beech-lined avenues, constitute major assets found in these area. The park creates an extensive ecosystem with the river, the Grabiszyński Cemetery, the Cemetery of Italian Soldiers, and the hill, on which there are the Cemetery of Polish Soldiers, allotment gardens and the Oporowski Forest.

Mała Sobótka Hill (Ger.: Kinderzobten) in the Grabiszynek District is usually called "Górka Skarbowców" (due to the name of the street nearby). Dating back to 19th century, it was a man-made hummock of 136 m above sea level that was piled up with excess soil left for the rail freight bypass embankment. From the very beginning it served leisure purposes: during winter it was usually used as a ski slope or a sleigh ride hill. Originally, on top of the hill a wooden pavilion was built, but this was destroyed during the war and never rebuilt. Grabiszynka brook springs from the northern slope. At first, Mała Sobótka Hill was a vantage point since it enabled a view of the whole panorama of the Sudeten Mountains. However, local residential development and fast growing trees obscured this view. The hill lost its asset as a vantage point. *Breslauer Verschönerungsverein* – the City Beautification Society in Wrocław¹² – initiated the creation of this artificial hill. Mała Sobótka was entered into the register of historic places on 12th September 2005 under the entry number 570/A/05, as a facility requiring protection¹³.

Leśnicki Park

In Leśnica District, situated in the western part of Wrocław by the Bystrzyca River, there is a palace and park complex occupying approximately 21 ha. Its value stems from both the landscape and the architecture of the Baroque palace. The conceptual framework of Leśnica as a place of residence dates back to the

¹¹ Register of Historic Places in City of Wrocław (legal status as of August 2013), www.bip.um.wroc.pl (access: 5.10.2013).

¹² The City Beautification Society in Wrocław (*Breslauer Verschönerungsverein*), which took as its objective to complement actions undertaken by the city authorities to the extent of creation and protection of green areas, was established in 1892. It seems to be quite a late initiative, bearing in mind the public greenery undertakings.

¹³ Historic Places in City of Wrocław (legal status as of August 2013), www.bip.u..wroc.pl (access: 05.10.2013).

first half of the 13th century. The original design assumed it to be a ducal diocese which in the 15th century may have been transformed into a stone castle, and in the first half of the 16th century it was rebuilt by new owners¹⁴. It was completely reconstructed in the 18th century. Similarly to the changing architecture of the castle, its adjoining garden underwent numerous changes throughout the centuries. Leśnicki Park represents a group of parks available for strolls and leisure. A map from 1795 presents the mansion of those days, with a surrounding garden of naturalistic features following the pattern of Chinese gardens. Taking advantage of the assets of the local landscape, it was possible to create a beautiful composition comprising ponds, drop-shaped islands, small bridges, hills with a scenic view, and a promenade with a small holiday palace by the river bank. Further changes in the park's landscape were made by J.P. Lenné at the beginning of the 19th century. He designed a park winding along the banks of the Bystrzyca River, incorporating a layout of paths, picturesque glades, and vantage points. He also designed other amenities in the garden: arbours and a gardener's hut. A well-developed network of watercourses with tunnels and ponds are complemented by extraordinary tree stands, e.g. oaks or tulip trees¹⁵, Canadian spruces, eastern white pines, and blossoming shrubs – a jasmine, a spiraea or dog rose, and perennial plants (wood anemone). At the turn of the 20th century, shady oak, hornbeam and ash groves were created. This is also probably the time when a hornbeam maze was created, and it is well-preserved up to the present day. Hornbeam is a type of plant which, thanks to its patulous crown, is perfect for trimmed hedgerows. Besides, it is resistant to low temperature and drought. Trimming does not cause it much harm because it has excellent restorative capability and tolerates shadow. Glades also appeared, with clusters of shrubs such as false spiraea and snowberry. The moat around the castle was filled in, the water layout was changed, and the park's paths were straightened.

During World War II, not only the palace, but also the park was destroyed in as much as it lost its historical composition. Reclamation work was necessary. The picturesque value of Leśnicki Park is additionally enhanced by two ponds of 6.2 ha in area, which are linked by a shallow and narrow tunnel. One of them is 3.8 ha in area and 8.5 m deep, whereas the smaller is shallower, at 3 m deep. Both ponds are overgrown with reed and floating water weeds, and since 2004 they have been regularly stocked with fry of such species as rainbow trout, carp, tench, grass carp, eel, Prussian carp, pike, and catfish. Furthermore, it is possible to catch perch, white bream, and common rudd.

Currently, it is intended to restore the splendour of the palace and park complex to the extent of reproducing the park's composition from its heyday in accordance with J.P. Lenné's design from 1836.

Brochowski Park

Brochowski Park's story is long and dates back to the end of 18th century. It was established as a palace-adjointing park (c. 1725-1735). From the very beginning, its form, with its neatly cropped lawns and precisely delineated lodgings, followed

¹⁴ When the ruler was travelling across the district, the diocese was his stopping place. It was usually one of the country houses situated around the capital city, [see:] M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003, 63.

¹⁵ In 2001 the tulip tree in Leśnicki Park was declared the Monument of Nature by the City Board in Wrocław because it is the largest specimen of *Liriodendron tulipifera* in Wrocław.

the Baroque style. The park of that time was depicted in Werner's drawing of c. 1750. Not much was left of its greatness. The palace was also destroyed in 1945, and its ruins were pulled down in 1970. Within the framework of renovation work in the 1990s, some of the most interesting elements of the former complex were restored, e.g. a hornbeam maze. The maze is large and rectangular (on Werner's drawings it was cylindrical), and the hornbeam trees reach 2 m tall. It is best visible from a bird's eye view. In the park there have been also some interesting arrangements implemented regarding the irrigation system, which consists of a network of drainage canals with paths running alongside, and numerous footbridges and small bridges which only add beauty to the picturesque landscape of the park.

3. SUMMARY

The history of the development of the historic parks of Wrocław is a very broad subject that certainly goes beyond the scope of this study. The manner in which they have evolved from private parks, the first attempts to make them available to residents, and a general social need to "open" to nature, have resulted in numerous interesting city park designs. The parks are arranged in a well-thought manner, usually by landscape planners who have followed contemporaneous European trends. Green areas certainly improve the quality and comfort of residents' living standards as they look for some asylum in the hubbub of a large city. The plants that grow are similar, but the parks attract with the artistry of their original design and the complexity of composition. Above all, every park constitutes a living work of art which is subject to unremitting change. The diversity and individual profile that stem from the tradition of a particular place (not to mention a history going back to the 18th century and numerous transformations) are characteristic features of Wrocław's parks. Although a number of them have been destroyed or run down, some systematic attempts are being made to revitalise those green areas under protection.

REFERENCES

- BIŃKOWSKA I., *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, The Museum of Architecture, Wrocław 2011.
- BIŃKOWSKA I., *Promenada wrocławska. Geneza powstania i pierwsze lata istnienia*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, Vol. 15, 1991, 107-108.
- Breslauerischer Erzähler, Breslau 1809.
- CHOROWSKA M., *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław University of Technology, Wrocław 2003.
- NENCKE K.CH., *Eine Wegweiser für Fremde und Einheimische*, Breslau 1808.
- Environmental Protection Programme for City of Wrocław for years 2012-2015, Municipal Office in Wrocław, Wrocław 2012.
- Register of Historic Places in City of Wrocław, www.bip.um.wroc.pl (access: 5.10.2013).
- ZACHARIASZ A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Monografia 336, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006.
- ZACHARIASZ A., *Nowoczesna architektura krajobrazu – współczesne parki i place*, „Czasopismo Techniczne”, z. 4-A/2007, Kraków 2007, 207-214.

1. WSTĘP

Człowiek, posługując się materialnym tworzywem, jakim są rośliny, a zwłaszcza drzewa i krzewy, ukształtował przestrzeń publiczną miejskich terenów zielonych w ścisłej korelacji architektury i sztuki ogrodowej. Historyczne przemiany urbanistyczne wpłynęły w znaczący sposób na ukształtowanie zieleni jako elementu pejzażu miejskiego. Parki, promenady oraz aleje stanowią obecnie znaczący element zasobów przyrodniczych Wrocławia, których skład obejmuje także lasy oraz inne tereny zieleni urządzonej. Ogółem obszary chronione zajmują 12,5% powierzchni miasta, czyli 4178,4 ha. W 2013 roku ochronie konserwatorskiej podlegało 8 parków miejskich: Park Szczytnicki, Park Brochowski, Park Leśnicki, Park Grabiszyński, Park Południowy, Park Juliusza Słowackiego, Promenada Staromiejska, Mała Sobótka (Park Miejski „Górka Skarbowców”). Parki te zajmują łącznie powierzchnię 201,04 ha¹⁶.

2. PRZEKSZTAŁCENIA ZIELENI PUBLICZNEJ WROCŁAWIA

W okresie od XVI do XVIII wieku rosła liczba założeń ogrodowych służących rozrywce w otoczeniu przyrody, z elementami geometrycznych parterów, fontann, niekiedy też oranżerii, wzbogaconych elementami małej architektury: altanami i rzeźbami, podobnych do architektury pałaców lub kamienic¹⁷. Kompozycje ogrodowe najczęściej zakładano przy rezydencjach arystokratycznych (królewskich i książęcych) oraz majątkach kościelnych i klasztornych. Warto w tym miejscu podkreślić, że ogrody ozdobne do początku XIX wieku pozostały domeną prywatną. Ich właściciele z reguły należeli do elity społeczeństwa i dostęp do tego typu założeń był znacznie ograniczony dla przeciętnego mieszkańca. Tym samym rosła ranga ogrodów zlokalizowanych na niewielkich obszarach w obrębie murów miejskich, wraz z tendencją do ich zakładania na przedmieściach. Na posiadanie ogrodów ozdobnych mogli sobie pozwolić nieliczni, gdyż była to poważna inwestycja, dlatego też niewielkie ogrody za kamienicami mieszczańskimi zwykle posiadały funkcje użytkową¹⁸.

Pierwszymi przejawami tworzenia parków i ogrodów miejskich było udostępnianie ogrodów prywatnych szerszemu gronu współmieszkańców. Stopniowo wzrastała liczba udostępnianych prywatnych ogrodów, służących rozrywce wszystkich grup społecznych, nawiązujących do angielskich wzorców *pleasure garden*, gdzie zabawiano się m.in. tańcząc i grając w kręgle. Pod koniec XVIII wieku część swojego ogrodu wraz z parkiem w Szczytnikach udostępnił wrocławianom książę Friedrich Ludwig von Hohenlohe-Ingelfingen¹⁹. Podobne działania były prowadzone w parku w Maślicach i Leśnicy, gdzie udostępniono do zwiedzania ogrody kwiatowe²⁰. Na rozwój miejskiej sztuki ogrodowej na przełomie XVIII i XIX wieku miała wpływ coraz większa

¹⁶ Program ochrony środowiska dla miasta Wrocławia na lata 2012-2015, 132, 144, 174, www.bip.um.wroc.pl (dostęp: 5.10.2013).

¹⁷ Jako przykład mogą posłużyć tutaj: ogród Maltzanów z początku XVIII w. przy ulicy Łaciarskiej (Altbüsßerstrasse) oraz ogród Oppersdorffów, powstały na miejscu ogrodów Scholtza, czy barokowy ogród, mieszczący się na tyłach Pałacu Królewskiego (dawnego pałacu Spätgenów).

¹⁸ I. Bińkowska, *Natura i miasto. Publiczna zielenie miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Wrocław 2011, 81.

¹⁹ Breslauer Erzähler, 1809, 1174.

²⁰ K.Ch. Nencke, *Eine Wegweiser für Fremde und Einheimische*, Breslau 1808, 410-411.

świadomość wrocławian o konieczności podniesienia estetyki promenad, ulic i placów. Spowodowała to obserwacja przemian zachodzących w innych ośrodkach europejskich oraz krytyczna postawa wobec warunków funkcjonalnych i sanitarnych miasta. Te oświeceniowe wytyczne, kierowane względami praktycznymi, higienicznymi i estetycznymi, skłoniły do opublikowania w 2 ćwierci XVIII wieku zarządzeń pruskich, dotyczących obowiązku zadrzewiania podmiejskich dróg wiodących do Wrocławia. Od 1742 roku realizowano częściowo nasadzenia szpalerów drzew wzdłuż zewnętrznego brzegu fosy. W rozporządzeniach określono, które drogi mają zostać obsadzone, i wymieniano zalecane gatunki drzew (lipy, wierzby, dęby, buki, wiązy i drzewa owocowe). W rezultacie skala przedsięwzięcia objęła zasięgiem drogi na przedmieściach: Odrzańskim, Świdnickim i Otawskim, oraz wzdłuż drogi prowadzącej do Szczytnik²¹.

Jeszcze do końca XVIII wieku we Wrocławiu nie ozdabiano miejsc publicznych zielenią, a największe place miejskie: Rynek, Plac Solny czy Nowy Targ, były jej pozbawione, przede wszystkim ze względu na funkcje gospodarcze, jakie wówczas pełniły. Dopiero w dokumencie z 1810 roku zwrócono uwagę na potrzebę zadrzewiania otoczenia budowli publicznych oraz brzegów rzek i grobli. Możliwość samodzielnego kreowania procesów urbanistycznych, z pominięciem przedstawicieli arystokracji, pojawiła się na początku XIX wieku.

Promenada Staromiejska

Przełomowym działaniem w skali urbanistycznej, mającym swoje odzwierciedlenie w kształtowaniu zieleni w tkance miejskiej, było częściowe wyburzenie nowożytnych fortyfikacji w latach 1807-1813. Uwolniona wówczas przestrzeń dała możliwość stworzenia pierwszego założenia komponowanej zieleni, dostępnego dla ogółu mieszkańców. Była to idea przekształcenia twierdzy w miasto otwarte. Choć powstanie promenady wzbudzało emocje, to po raz pierwszy potraktowano elementy kształtowania zieleni na równi z placami, ulicami i innymi wnętrzami urbanistycznymi. Potrzeby tworzenia miejsc spacerowych pojawiały się znacznie wcześniej, widoczne chociażby w niezrealizowanym projekcie promenady na Przedmieściu Świdnickim z 1756 roku autorstwa Alexandra Neuwertza²².

Prekursorem projektu promenady oraz kilku mniej rozległych terenów spacerowych był architekt Johann Friedrich Knorr²³. Równoległe z tworzeniem promenady zaprezentował wraz z Johannem Wolfgangiem Moriz-Eichbornem projekt parku publicznego, tzw. Lasku (Wäldcheim), w zachodniej części Przedmieścia Odrzańskiego. Wytyczony w 1813 roku, a udostępniony już w 1816 roku Lasek, był pierwszym wrocławskim skwerem w stylu angielskim²⁴.

Obecnie Promenada Staromiejska otacza Stare Miasto pierścieniem od zachodu, południa i wschodu, a od północy zamyka ten pierścień Odra. Stanowi ciąg zieleni wzdłuż fosy miejskiej od mostu generała Władysława Sikorskiego do kładki Muzealnej i dalej wzdłuż Odry do mostu Piaskowego. Podstawową formą kształtowania zieleni pozostały aleje spacerowe obsadzone rzędami drzew.

²¹ I. Bińkowska, *Natura i miasto...*, 84-85.

²² W projekcie wytyczono dwie aleje równoległe do linii murów fortyfikacji i pięć dróg promieniście rozchodzących się w głąb przedmieścia, w tym każda obsadzona trzema lub czterema szpalerami drzew po obu stronach.

²³ I. Bińkowska, *Natura i miasto...*, 18.

²⁴ I. Bińkowska, *Promenada wrocławska. Geneza powstania i pierwsze lata istnienia*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 15, 1991, 107-108.

Park Juliusza Słowackiego

Park Słowackiego położony jest w ścisłym centrum miasta i stanowi przedłużenie promenady w kierunku północno-wschodnim. Powstał na obrzeżach dawnego Nowego Miasta oraz w miejscu odcinka zburzonych fortyfikacji miejskich. Najwcześniej urządzono fragmenty parku na wschód od byłego klasztoru bernardyńskiego. Teren ten wraz z dzisiejszym pl. Polskim był już wówczas zadrzewiony. Obecne Wzgórze Polskie, będące pozostałością dawnego bastionu Ceglarskiego, zazieleniono, nadając mu także charakter wypoczynkowy. Dopiero później posadzono drzewa we wschodniej części obecnego parku Juliusza Słowackiego, znajdującego się wówczas po drugiej stronie fosy. Fosa ta łączyła Oławę z Odrą. Zasypana została po 1878 roku, a w 1884 roku przekopano nowe ujście Oławy, wpływającej odtąd do Odry przed mostem Grunwaldzkim.

Dzisiaj park sąsiaduje z Muzeum Architektury (dawnym klasztorem bernardyńskim), Panoramą Racławicką i Muzeum Narodowym. Do atrakcji z pewnością należy Zatoka Gondoli, od kilku lat ponownie użytkowana z powodzeniem. W niewielkim parku rośnie wiele interesujących gatunków drzew i krzewów, m.in. japońska katalpa, miłorząb, platany, krzewiaste cisy. Znajduje się tam także kilka szczególnych okazów drzew, które zyskały miano pomników przyrody – są to stare platany klonolistne, występujące rzadko w większych skupiskach.

Park Szczytnicki

Początki Parku Szczytnickiego datowane są na rok 1259, kiedy to panujący Henryk III sprzedał swojemu mennicznemu Henrykowi Słupowi wieś Szczytniki. W 1318 roku teny wraz z wsią i lasem kupiło miasto, a w latach 1720-1740 ich część odsprzedano właścicielom prywatnym. To również okres powstawania na tym terenie prywatnych ogrodów, będących późniejszym zalążkiem dzisiejszego parku. W XVIII wieku część powstałych ogrodów udostępniono mieszkańcom miasta, o czym już wspomniano w tekście. W 1783 roku Szczytniki zakupił książę F.L von Hohenlohe-Ingelfingen z przeznaczeniem na prywatną rezydencję. Założony przy niej ogród otwarto w sierpniu 1789 roku, a ponieważ nie był otoczony żadnym ogrodzeniem, stał się ogrodem ogólnodostępnym. Na jego zaplecze składało się kilkadziesiąt mniejszych budynków, pomników i pozostałych urządzeń parkowych. Po oblężeniu miasta przez wojska francuskie i zniszczeniu terenów założenia w 1815 roku, gmina odkupiła parcele ogrodu książęcego i połączyła z własnymi gruntami z przeznaczeniem na park miejski.

Projektem urządzenia i zagospodarowania dawnych ogrodów książęcych zajął się Joseph Peter Lennè (Generalny Ogrodnik Królewski w Berlinie) w 1861 roku. Prace w parku ruszyły jesienią 1865 roku. Nadzór nad nimi sprawował Julius Lösener, a funkcję głównego ogrodnika pełnił Gustaw Heinze. Od 1865 aż do 1945 roku park rozrósł się z 40 do 100 ha i do tej pory jest największym wrocławskim parkiem.

W początkowym okresie zagospodarowania terenów porządkowano dawne ogrody księcia. Dokonywano wycinek i przesadzeń roślinności, a park zmieniał powierzchnię, gdyż dodawano wciąż nowe działki i parcele. Stworzono aleje i tereny rekreacyjne, a z czasem powstał także szkolny ogród botaniczny. Park przez lata pełnił funkcję edukacyjną, sportową, komercyjną, reprezentacyjną, a przede wszystkim wypoczynkową. Twórcy parku zadbali o jego indywidualny charakter i wysoką wartość artystyczną, tak pod względem zieleni, jak i obiektów znajdujących się na jego terenie. Park ma charakter krajobrazowy i duże walory kompozycyjne oraz dendrologiczne. Rośnie w nim około 400 gatunków drzew i krzewów. W trakcie oblężenia miasta

przez wojska napoleońskie w 1806 roku park został zdewastowany. Szkody naprawiono i już w 1833 roku w parku Szczytnickim odbyły się pierwsze sportowe wyścigi konne we Wrocławiu. Wyścigi organizowano aż do 1907 roku na terenach przylegających do obecnej Hali Stulecia.

W parku znajduje się także Ogród Japoński, założony w latach 1909-1912 w związku z Wystawą Stulecia z 1913 roku z inicjatywy hrabiego Fritza von Hochberga i zaprojektowany przez japońskiego ogrodnika Mankichiego Araia. W styczniu 1913 roku na terenie przyszłego ogrodu zostały ustawione kamienie przywiezione z Sobótki, a miesiąc później powstał system nawadniający i ścieżki. W marcu 1913 roku wybudowano bambusową pergolę i altany. Zaczęto budowę pawilonu herbaciarni, mostów oraz głównego wejścia. Po zakończeniu Wystawy Stulecia ogród zlikwidowano, pozostawiając jedynie ścieżki, staw i część roślinności, zabrano też większość detali decydujących o japońskim charakterze ogrodu. Dopiero w 1999 roku, w ramach międzynarodowej współpracy, rząd Japonii wydelegował do Wrocławia dwóch specjalistów: Hitoshi Tomita i Ikuko Taniguchi. Efekty ich pracy są widoczne do dziś. W parku posadzono 15 gatunków drzew i krzewów, występujących w naturalnych warunkach tylko w Japonii, oraz 31 gatunków drzew i krzewów, pochodzących z Azji Wschodniej i Japonii. Część z nich jest pozostałością po pierwszym założeniu ogrodu, m.in. stary szupin japoński, rosnący przy bramie Kabuki. Rosną tu także: miłorząb japoński, grujecznik japoński, żółtnica pomarańczowa, modrzewik chiński, a także rzadkie w Polsce klony: palmowe, okrągłolistne, grabolistne. Poza tym ponadstuletnie dęby, buki, platany, graby pospolite, kasztanowiec czerwony, żywotniki olbrzymie, cyprysik groszkowy.

Obecnie Park Szczytnicki stanowi fragment Szczytnickiego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego, obejmującego 1131,0 ha, a w jego skład wchodzi też dwie wyspy – Wielka Wyspa (położona między Odrą, Starą Odrą i Kanałem Powodziowym Odry) oraz Wyspa Opatowicka²⁵. Głównym celem tego przedsięwzięcia jest ochrona cennych obiektów przyrodniczych, w tym Parku Szczytnickiego z Ogrodem Japońskim, oraz wyróżniających się obiektów przestrzennych o znaczeniu kulturowym, w tym m.in. Ogrodu Zoologicznego, Hali Stulecia czy zabudowy osiedlowo-ogrodowej Sępolna.

Park Południowy

Park Południowy jest przykładem XIX-wiecznej sztuki ogrodowej. W przeciwieństwie do innych parków wrocławskich został zaprojektowany od podstaw w ramach planowanego rozwoju przestrzennego. W 1890 roku Julius Schottländer, właściciel części Borku i Partynic, oddał miastu część swoich ziem w zamian za przyłączenie Borku do miejskiej sieci gazowniczej, wodociągowej i kanalizacyjnej. Na przekazanych miastu ziemiach dyrektor ogrodnictwa miejskiego Hugo Richter i botanik Ferdinand Cohn stworzyli wspólnie w latach 1892-1897 park w stylu krajobrazowym z polanami i dużym stawem. Na 25 ha między alejkami okalającymi staw zasadzono lipy, dęby, graby, kasztanowce, buki, tuje i cisy. Obecnie rośnie tu również tulipanowiec amerykański, cypryśnik błotny i orzesznik pięciolistkowy. W koncepcji wzorowano się na typowym XIX-wiecznym parku mieszczańskim Volksgarten w Kolonii. Ciekawym obiektem, który przyciągał spacerowiczów, była restauracja, ufundowana przez browarnika Georga Hasse. Niestety, obiekt już nie istnieje i znany jest jedynie z materiałów ikonograficznych, w tym z archiwalnych fotografii. Na początku XX wieku powstały także:

²⁵ Program ochrony środowiska dla miasta Wrocławia na lata 2012-2015, 142, www.bip.um.wroc.pl (dostęp: 5.10.2013).

umieszczony nad stawem Taras Landsberga, Pawilon Schottländera oraz dom ogrodnika. Pojawiły się też malownicze mostki i altanka na wzgórzu Bendera. Większość z nich zlikwidowano po 1945 roku. Park Południowy przyciąga przede wszystkim mnogością alejek i bogactwem roślinności: zadbanymi parterami kwiatowymi oraz ogromem bylinowym. Jest drugim co do wielkości parkiem wrocławskim, który w 1995 roku został wpisany do rejestru zabytków: Park Południowy I pod nr A/1490/549/Wm, a w następnym roku – Park Południowy II pod nr A/1489/556/Wm²⁶.

Park Grabiszyński i Mała Sobótka

Kolejne dwa parki wpisane do rejestru zabytków omówione zostaną bardzo pobieżnie.

Park Grabiszyński powstał na miejscu dawnego cmentarza niemieckiego i składa się z dwóch części: północnej i południowej, położonej nad rzeką Ślężą. Obie części parku łączy aleja spacerowa i pas zadrzewień. W południowej części park łączy się z pasem zieleni, położonym wzdłuż Grabiszynki i ulicy Ślusarskiej, ciągnącym się aż do Małej Sobótki. Walorami tych obszarów są utrzymane w dobrym stanie aleje lipowe oraz dwie rzeki: Ślęza i Grabiszynka, płynące przy obrzeżach parku. Park tworzy większy ekosystem wraz z rzeką, Cmentarzem Grabiszyńskim, Cmentarzem Żołnierzy Włoskich, ze wzgórzem, na którym położony jest Cmentarz Żołnierzy Polskich, ogródkami działkowymi oraz z Lasem Oporowskim.

Mała Sobótka (Kinderzobten), położona na osiedlu Grabiszynek, nazywana jest najczęściej „Górką Skarbowców” (od nazwy przebiegającej obok ulicy). Została utworzona w XIX wieku w formie sztucznego wzniesienia o wysokości 136 m n.p.m., usypanego z nadwyżek gruntu przeznaczonego do budowy nasypu kolejowej obwodnicy towarowej, i od początku pełniła funkcje rekreacyjne – w zimie wykorzystywana najczęściej jako stok narciarski lub górką saneczkowa. Pierwotnie na szczycie wzgórza wybudowano drewniany pawilon, który – zniszczony w trakcie wojny – nie został już odbudowany. Na północnym stoku swoje źródło ma też strumień Grabiszynka. Początkowo Mała Sobótka była punktem widokowym, widoczna z niej była pełna panorama Sudetów. Rozwój pobliskiej zabudowy, podobnie jak szybki wzrost drzew, całkowicie to uniemożliwił. Wzgórze straciło swoje walory widokowe. Inicjatorem utworzenia sztucznego wzgórza było Breslauer Verschönerungsverein – Wrocławskie Towarzystwo Upiększania²⁷. Małą Sobótkę wpisano do rejestru zabytków 12 września 2005 roku pod nr 570/A/05 jako obiekt wymagający ochrony²⁸.

Park Leśnicki

W dzielnicy Leśnica, położonej w zachodniej części Wrocławia nad rzeką Bystrzycą, znajduje się założenie pałacowo-parkowe o powierzchni około 21 ha, cenne zarówno ze względu na walory krajobrazowe, jak i architekturę barokowego pałacu. Tradycja Leśnicy, będącej miejscem rezydencjonalnym, sięga I połowy XIII wieku. Pierwotnie założenie było kurii książęcą, przekształconą prawdopodobnie w XV wieku w murowany zamek, który już w I połowie XVI wieku poddany został

²⁶ Rejestr zabytków miasta Wrocławia, 54; stan prawny: sierpień 2013, www.bip.um.wroc.pl (dostęp: 5.10.2013).

²⁷ Wrocławskie Towarzystwo Upiększania (Breslauer Verschönerungsverein), które za cel stawiało uzupełnianie działań władz miejskich w zakresie tworzenia i ochrony zieleni, powstało dopiero w 1892 r., analizując inicjatywy związane z zielenią publiczną.

²⁸ Rejestr zabytków miasta Wrocławia, 54; stan prawny: sierpień 2013, www.bip.um.wroc.pl (dostęp: 5.10.2013).

przebudowom przez nowych właścicieli²⁹. Całkowita zmiana wyglądu obiektu nastąpiła w XVIII wieku. Podobnie jak zmienna była architektura zamku, tak też otaczający go ogród zmieniał się w ciągu wieków. Park Leśnicki należy do grupy parków spacerowo-wypoczynkowych. Na planie z 1795 roku ówczesną rezydencję otaczał ogród z cechami naturalistycznymi, wzorowany na ogrodach chińskich. Wykorzystując walory miejscowego krajobrazu, udało się stworzyć piękną kompozycję, składającą się ze stawów, z wyspami w kształcie kropli wody, mostków, wzgórz widokowych mieszczących się na wyspach oraz promenady nad rzeką z pałacym wypoczynkowym. Kolejne zmiany w ukształtowaniu parku wprowadzone zostały przez J.P. Lenné na początku XIX wieku. Lenné zaprojektował park wijący się wzdłuż brzegów Bystrzycy, a w nim układ dróg, polany krajobrazowe, a także punkty widokowe. Jego autorstwa były również inne elementy ogrodowe: altany czy domek ogrodnika. Rozwinięty układ cieków wodnych z kanałami i stawami uzupełniają wyjątkowe drzewostany, m.in. dębów, tulipanowca³⁰, jodeł kanadyjskich, sosen wejmutek oraz kwitnących krzewów – jaśminu, tawułów czy dzikich róż i bylin (zawilca gajowego). Na przełomie XIX i XX wieku w parku utworzono cieniste zagajniki dębowe i grabowo-jesionowe. Prawdopodobnie z tego okresu pochodzi też zachowany do dziś labirynt grabowy. Pojawiły się polany dopełnione grupami krzewów – tawlina jarzębolistna, śnieguliczka. Została też zasypiana fosa wokół zamku, zmieniony został układ wodny, a drogi parku wyprostowano.

W trakcie II wojny światowej ucierpiał zarówno budynek pałacu, jak i park, który utracił historyczną kompozycję, co spowodowało konieczność przeprowadzenia prac rekultywacyjnych. Malowniczość parku leśnickiego podkreślają także dwa stawy pałacowe o powierzchni 6,2 ha, połączone płytkim, wąskim kanałem. Jeden z nich, o powierzchni 3,8 ha, ma głębokość sięgającą 8,5 m, drugi – mniejszy – jest także płytszy, a jego głębokość sięga 3 m. Oba stawy porośnięte są trzcina i roślinnością wodną pływającą, a od 2004 roku są regularnie zarybiane gatunkami takich ryb jak: pstrąg tęczy, karp, lin, amur, węgorz, karaś srebrzysty, szczupak i sum. Dodatkowo w stawach można złowić okonie, krąpie i wzdregi.

Obecnie planowane jest przywrócenie świetności założeniu pałacowo-parkowemu, które zakłada odtworzenie kompozycji parku z okresu jego rozkwitu według zachowanego planu J.P. Lenné z 1836 roku.

Park Brochowski

Park Brochowski ma długą historię, sięgającą końca XVIII wieku. Powstał jako park przypałacowy (ok. 1725-1735). Forma od początku była utrzymana w stylistyce barokowej, z równo przyszyżonymi kobiercami i starannie wytyczonymi kwaterami. Widok parku z tego okresu został także uwieczniony na rysunku Wernera z około 1750 roku. Z ówczesnej świetności nie zostało wiele, także pałac został zniszczony w 1945 roku, a jego pozostałości rozebrano w 1970 roku. W ramach rewitalizacji w latach 90. XX wieku przywrócono najciekawsze elementy dawnego założenia parkowego, m.in. labirynt grabowy. Labirynt jest duży, najlepiej widoczny na zdjęciach lotniczych, posiada prostokątną formę (na przedstawieniach Wernera labirynt miał formę

²⁹ Kuria była miejscem postoju władcy podczas objazdu dzielnicy, najczęściej jednym z wiejskich dworów, skupionych wokół stołecznej siedziby. Za: M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003, 63.

³⁰ W 2001 r. zarząd miasta Wrocławia uznał drzewo tulipanowca w Parku Leśnickim za pomnik przyrody, gdyż jest on największym we Wrocławiu okazem *Liriodendron tulipifera*.

cylicydryczną), a wysokość grabów dochodzi do 2 m. Park posiada również ciekawe rozwiązania wodne, złożone z sieci kanałów melioracyjnych, wzdłuż których biegną ścieżki, a w wielu miejscach umieszczono kładki i mostki, które potęgują malowniczy krajobraz parku.

3. PODSUMOWANIE

Historia rozwoju zabytkowych parków Wrocławia jest tematem bardzo obszernym i z pewnością wykraczającym poza ramy powyższego opracowania. Sposób ich ewolucji od parków prywatnych, pierwsze próby ich udostępniania mieszkańcom oraz ogólna potrzeba społeczna „otwarcia się” na naturę zaowocowała wieloma ciekawymi realizacjami parków miejskich. Urządzonych w sposób przemyślany, najczęściej przez architektów krajobrazu, czerpiących wzory z aktualnych trendów europejskich. Tereny zieleni z pewnością podnoszą komfort życia mieszkańców, szukających enklawy spokoju w zgiełku dużego miasta. Materiał roślinny w nich zastosowany jest podobny, ale zwracają na siebie uwagę kunsztem pierwotnego projektu i złożonością kompozycją. Nade wszystko każdy park jest żywym dziełem sztuki, który podlega nieustannym zmianom. Cechą charakterystyczną wrocławskich parków, o historii sięgającej końca XVIII wieku, wielokrotnie przekształcanych, jest ich różnorodność i indywidualizm, wynikający z tradycji miejsca założenia. Chociaż wiele z nich uległo destrukcji bądź zaniedbaniom, sukcesywnie podejmowane są próby rewitalizacji terenów zielonych objętych ochroną.

